

זיכרון לדורות*

"אבינו מלכנו עשה למען הרוגים על שם קודשך"
"אבינו מלכנו עשה למען טבוחים על ייחודך!"
"אבינו מלכנו עשה למען באי באש ובמים על קידוש שמך"
גבירותי ורבותי.

המשפטים שקראתי באוזניכם לקוחים מתפילת הימים הנוראים. החזן והקהל, בכוונה גדולה ובהתרגשות, קוראים: 'אנחנו פונים אל האלוקים שהוא אבינו והוא מלכנו, ומבקשים שייטה לנו חסד למען קדושינו. אם אנחנו חטאנו, כי אין אדם אשר לא יחטא, מבקשים אנחנו ממנו שיואיל לקבל ככפרה על חטאינו את מותם בייסורים של קדושינו על קדושת שמו'.

כל אדם שנהרג בשל היותו יהודי, בין אם אורח חייו היה יהודי ובין אם לא, נחשב 'קדוש'. עצם העובדה שהוא נהרג בגלל יהדותו מרוממת אותו מהמון בני האדם באי העולם, כי רק יהודים נהרגים בשל היותם יהודים. 'קדוש' הוא מה שנבדל מן הארציות והטבעיות, לכן קיימת אפשרות שתחול קדושה גם על חפצי שמים. כשיהודי סובל עינויים רק מפני שהוא יהודי ולא בן תמותה רגיל, מכירים בקדושתו בעל כורחם אפילו מעניו, אם יש להם את האומץ לכך.

אחד עשר אלף קדושים רשומים עתה על החומה הזאת. מעניהם, פושעי אושוויץ ובירקנאו, פושעי ברלין ווינה, וגם פושעי פרנקפורט דמיין, שללו מהם לא רק את החיים - כי אם גם את הקבורה, ואנחנו מוקירים בכך את זיכרם כקדושים. מנהג עתיק ומקודש היה לפנים בגלות ישראל אשר באשכנז, בכל הקהילות החשובות, שהיו חוקקים את שמות מתי הקהילה ומקצת שבחם בספר זיכרון שכונה 'ממורבוך'. בעמוד הראשון של ממורבוך כזה הופיעו בדרך כלל שמות הקדושים, שהעדיפו אז, בעידן האופל של חשכת ימי הביניים, כאשר הפורעים היו טובחים ביהודים אם לא אבו להמיר דתם, למות כיהודים ולא לחיות כאחד הגויים. בסוף שבחי הנרצחים היה חוזר תמיד המשפט 'תהיה נשמתו (או נשמתה) צרורה בצרור החיים עם נשמות

* דברים שנישאו בגרמנית בפתיחת אתר הזיכרון ליד בית העלמין היהודי הישן בפרנקפורט דמיין, בכ"ט בסיון תשנ"ו (16 ביוני 1996). עם פתיחת אתר הזיכרון הוסר הלוט מעל החומה המחודשת של בית הקברות היהודי הישן, שאלה הוצמדו לוחות זיכרון הנושאים את שמות הקדושים - יהודי פרנקפורט שנרצחו בשואה. הדברים תורגמו לעברית ונדפסו בסוף הספר 'אסיף' ובו כתבים של פרופ' ברויאר (ירושלים תשנ"ט עמ' 373 ואילך), והם נדפסים כאן מחדש עם קיצורים ותיקונים קלים.

אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה'. ובכן קדושינו, אחד עשר האלף, הנה הממורבוך שלכם, בנוי באבן ויצוק במתכת. צרורות תהיינה נשמותיכם בצרור חיי עולם יחד עם נשמות קדושינו הגדולים שמסרו נפשם על קידוש השם באשכנז של ימי הביניים, הטבוחים במסעות הצלב, בהם רבי מאיר ברבי ברוך מרוטנבורג, רבי מרדכי בן הלל הכהן מנירנברג, רבי אלכסנדר זיסלין הכהן מפרנקפורט דמיין, ועוד רבים רבים אחרים.

האדמה שהחומה הזאת מקיפה אותה אדמת קודש היא, ואדמת קודש הייתה אפילו בעידן הרשע, כשבגרמניה משלו הפושעים הנאצים, וציבור האזרחים הגרמנים רחש פושעים נאציים. האדמה הזאת, בית העלמין הזה, הייתה מרכז מעגלי הגורל של קהילת יהודי פרנקפורט. עד אילם היה המקום הזה לקורות אותם במשך מאות שנים, מאז טבח היהודים המכונה הראשון בתחילת האלף השישי (שנת 1241), שבו רצחו אזרחי העיר שלושה רבעים מהקהילה שמנתה אז כמאתיים נפש, ואחרי מאתיים שנה במהלך בניית הגטו לא רחוק מפה בשנת רכ"ב (1462), ואחרי עוד מאה וחמישים שנה בשנת שע"ד (1614) בזמן מרד פטמילך, שבו כבש האספסוף בסערה את סימטת היהודים, ובני הקהילה נמלטו בבהלה ובעל כורחם אל בית הקברות ובילו שם ליל אימים בתפילה וזעקה, חלקם עטופים בתכריכי קבורה, עד שגורשו מהעיר בבוקר המחרת. יש לציין שהיה זה גירוש היהודים היחיד מפרנקפורט, וגם הוא נמשך רק שנה וחצי - פרנקפורט הייתה אחת הערים היחידות בגרמניה שמעולם לא גירשה את יהודיה לתקופה ממושכת, עד השואה. סימטת היהודים, על התושבים הרבים המצטופפים בתוכה, השתלבה במראה הכללי של העיר, והייתה אולי אחד הבולטים ביותר שבאתרים המיוחדים של פרנקפורט. ואחרי שהוצא פטמילך להורג נשמעו בבית העלמין הדי הלמות התופים ותרועות החצוצרות שליוו את תהלוכת היהודים החגיגית, כאשר השיבו אותם אל סימטתם. הלחן שהושמע באותה תהלוכה הושר מדי שנה בשנה בבית הכנסת ביום הזיכרון למאורע.

יחס מיוחד במינו קשר את פרנקפורט ביהודיה, ואת היהודים בפרנקפורט עירם. מצד אחד תמיד הייתה בעיר מה שנקרא בין היהודים בחיך סלחני 'גיזונדע רישעס', 'רשעות בריאה', שכללה אמירת ביטויים גסים אך בלתי מזיקים כשלעצמם כלפי יהודים, ביטויים שהתאימו לבוז ולסלידה שחשו תושבי העיר הגויים כלפי שכניהם היהודים שהם הורגלו לחיות איתם מאז ומתמיד. מאידך גיסא לא נעדרו מעולם אזרחים פרנקפורטאים שראו בבני עירם היהודים בני אדם כמותם, וכך גם התייחסו אליהם. אפילו בעת ההסתערות הנזכרת על סימטת היהודים בשנת שע"ד, במרד פטמילך, היו משפחות נוצריות שנתנו מחסה למכריהם היהודים. הנכונות לקבל את היהודים, עם כל תחושת הזרות, כמות שהם, מצאה לה ביטוי אצל המשורר

המקומי של פרנקפורט, פרידריך שטולצה, אשר כמה משיריו וסיפוריו טובים על הווי היהודים בפרנקפורט.

כאמור גם ליהודי פרנקפורט היה מצידם יחס דו ערכי אל עיר מולדתם. מצד אחד לא הייתה להם סיבה מיוחדת לרחוש לה אהבה ונאמנות, שהרי נתונים היו בה לאותן הגבלות והשפלות כבכל יתר הממלכה הגרמנית; אך התמדת ישיבתם בה כמעט ללא הפסקה במשך מאות בשנים גרמה לכך שהם פיתחו תרבות ומסורת ייחודית שבה הייתה נפשם קשורה, ודבר זה קישר אותם קשר עמוק עם העיר ועם כל אשר חי והתרחש בה. אך נשוב אל נקודת התצפית שלנו מבית העלמין. הגענו כבר למאה ה"ח, הקהילה ידועה כבר שנים רבות בעולם היהודי כולו כעיר ואם בישראל, כדוגמתן של ירושלים, בגדאד, טולידו, שאלוניקי. מי שעמד בבית העלמין הזה יכול היה לשמוע לפעמים את קולות תלמידי הישיבה, שהיו נוהרים אל העיר מכל העברים כדי להתאבק בעפר רגלי חכמי פרנקפורט המפורסמים, שכמה מגדוליהם בעלי שם עולם בישראל נטמנו בסוף ימיהם כאן מעבר לחומה.

משריפת סימטת היהודים קרוב מאוד לכאן, שכילתה בתים רבים, התאוששה הסימטה עד מהרה. גם באותה הזדמנות אירחו אזרחים נוצריים פליטים חסרי קורת גג מתושבי הסימטה, לא מבלי שהתרשמו בהפתעה מהתקדמותם התרבותית. כאן חלף אז המשורר גתה הצעיר בבואו לחטוף מבט על סימטת היהודים המעוקלת והארוכה. הוא עיקם אמנם את אפו על "מבטאה של שפה בלתי נעימה שהגיעה כאן לאוזניו", אך אין למצוא באותו קטע מספרו האוטוביוגרפי 'חזון ואמת' דברי משטמה נגד היהודים. ואמנם השתרבבו גם קולות צורמים לצלילים האקזוטיים שהיו מרחפים מהסימטה אל עבר בית העלמין היהודי. מאבקי הכוח שבתוך הקהילה לא נשמעו יפה. נושאים היו משפחות ואישים. במבט לאחור הייתה זו ראשית התרוצצות המפלגות והזרמים, שהתחילה מכאן, והולידה את ריבוי הפנים שלבשה היהדות בעימותה עם העידן החדש, כי כבר נפלו חומות הגטו, ויושביו הלכו והתפזרו על פני העיר כולה. רק גרעין קטן יחסית שמר אמונים לרובע שבו עמדה עריסתו. בית העלמין נותר נטוש, ולא רבו הימים עד שנסגר. אחר כך באו מה שמכנים הישגי האמנציפציה, ולבסוף - אני מוליך הישר אל המשבר והאסון - נפילת הפתע של העיר אל ביי טירוף הגזענות, עם הפשעים שנבעו ממנו.

ואז - בליל הפוגרום, ליל ט"ז במרחשון תרצ"ט (9/11/38), סמוך ממש לחומה הזאת, עלה בית האלוקים בלהבות, וספרי התורה ובגדי השרד הונסו מתוך הבעירה לבית העלמין. שבועות אחדים מאוחר יותר קיימה קהילת עולי גרמניה בירושלים עצרת אבל ושעה של חשבון נפש, אשר בה אמר אדוני אבי ז"ל, עורך הדין והוגה המשפט הפרנקפורטאי הד"ר יצחק ברויאר, בין היתר: "בהקשר למאורעות הימים

- נראית קרובה ההשוואה של הקורה בימינו בגרמניה לשואת יהדות ספרד. אולם בשואת יהדות ספרד פעל רגש דתי, הגם שהיה מוטעה, ובשם מה שהבינו מאמינים טועים כרצון הא-ל עלה עשן מדורות המוקד ונדדו המגורשים. תורת הגזע לעומת זאת היא מרד גלוי ומודע באלוקים, היא מכוונת להפיל ארצה את דבר האלוקים, להעביר את מלך מלכי המלכים עצמו מעל כסא כבודו ולהמליך תחתיו לאומנות גזענית שאינה אלא פולחן אלילים גמור. הוא אשר ניבאו הנביאים הקדמונים, שלעת קץ הימים יישלל מכל וכל רעיון הצדק בחיי האומות, ומתוך כך תבוא פתאום שואה על העולם כולו, ומתוכה יחדש הקדוש ברוך הוא את עולמו. עניינה של יהדות גרמניה הוא עניינה של ה' שבשמים בכבודו ובעצמו. עם יהדות גרמניה המעונה מתענה ה' בעצמו. יהדות גרמניה חדלה להתקיים מפני שבגרמניה חדלו להתקיים הצדק והמשפט. יהדות גרמניה מהגרת מפני שמגרשים את האלוקים מגרמניה. נבחרה יהדות גרמניה לקהילה שבה תגלה תורת הגזע את מהותה האמיתית, המחריבה את המשפט, ועמו את התרבות בכלל. אין זה סוף בלתי הולם לתולדות היהודים בגרמניה, תולדות של כמעט אלפיים שנה. על קדושת מלכות האלוקים הממשמת ובאה גוועת יהדות גרמניה. היא עולה באש, וספרי תורת ה' נשרפים עמה."

בשעה ששודרה בירושלים הידיעה על שריפת בתי הכנסת אמר אבי מורי: "בנינו בניין איתן יותר מדי". יותר מדי בטחו יהודי גרמניה בני כל הזרמים ביושר הגרמני, בתרבות הגרמנית וברוח הגרמנית. עתה ממאות שנות ההיסטוריה הגרמנית-יהודית שרדו רק ספרים, וגם בתי קברות, ביניהם יותר מאלפיים בתי עלמין יהודיים שנמחו ונעלמו או נעזבו. כיום קמות באשכנז מצבות זיכרון לשואה. האנדרטאות הן גם מצבות תוכחה, הן מורות ומזכירות מה עלול לקרות לעם שלם, לעם גדול, כשהוא מניח לחבורת פושעים להמיר את ערכיו ומושאי שאיפותיו בסיסמאות נוצצות מבחוח ונבובות מבפנים.

אנדרטה כזאת הוקמה כאן עתה בפרנקפורט. עיר מציבה מצבת זיכרון לקורבנות של פושעים שבהם היו היא עצמה, אזרחיה, רשויותיה ושלטונותיה שותפים פעילים וסבילים. מאפיינות את מסורת העיר פרנקפורט הרגישות העדינה וההבנה העמוקה שבהן מביעה פה הנהלת העיר במעשה סמלי זה את רצונה, להקדיש לטבוחים על קידוש השם, שגם אחר מותם באו באש וכלו בלהבות, מעין אתר קבורה סמלי.

אל נא נדבר על כפרה על מחילה ועל שכחה. אל נא נדבר על פיצוי ושיפוי. נדבר נא על הבנה, על כבוד, על השתדלות המכבדת את בעליה, על תקוה, על אמון, ועל יחידיו. ברוח הזאת אני מרכין ראשי בפניך, גברתי ראש העיר, ובפני השותפים איתך למעשה הנאה הזה. שום אדם ושום גוף לא שלחו אותי לדבר, אך בטוח אני שהרבה ותיקי פרנקפורט בישראל ובעולם יסכימו אתי בהביעי לכם את הוקרתי על אתר הזיכרון הזה. תודה לכם.